

BOSHLANG‘ICH MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MAS‘ULIYAT NAMOYON BO‘LISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nodirabegim Hayotillo qizi Sobirjonova

ADU boshlang‘ich ta‘lim va sport tarbiyaviy ishi yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Mas‘uliyatni shaxsning ixtiyoriy sohasidagi eng murakkab hodisalardan biri deb hisoblash kerak. Maqolada boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda mas‘uliyat namoyon bo‘lishining o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, mas‘uliyat, axloq, tarbiya, psixologik holat, mashg‘ulot, yosh xususiyatlari. В статье рассматривается специфика проявления ответственности у младшего школьного возраста.

ABSTRACT

Responsibility should be considered as one of the most difficult phenomena in the voluntary sphere of an individual. The article examines the specifics of the manifestation of responsibility in primary school age.

Keywords: primary education, responsibility, ethics, upbringing, psychological state, occupation, age characteristics.

KIRISH

A.G. Polyakovning so‘zlariga ko‘ra, agar bolaning asosiy axloqiy, shuningdek hissiy va irodaviy fazilatlari yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lsa, yuqori mas‘uliyat darajasiga erishish mumkin emas [1, B. 52]. Shunga qaramay, boshlang‘ich maktab yoshidagi mas‘uliyat namoyon bo‘lishining xususiyatlarini aniqlash uchun o‘quvchilarning hissiy-irodaviy sohasining rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish talab qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang‘ich maktab yoshining chegaralari 7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha. Bu vaqtda bola boshlang‘ich maktabga borishni boshlaydi. Bu ham bola organizmining faol biologik rivojlanishi davri. Muhim o‘zgarishlar tananing asab tizimi, skelet va mushak tizimlariga, ayniqsa ichki organlarning rivojlanishiga ta‘sir qiladi [2, B. 256].

Yana bir xususiyat boladagi axloqiy tuyg'ularning jadal rivojlanishi bilan bog'liq: do'stlik hissi, sinf uchun javobgarlik, boshqalarning qayg'usiga hamdardlik, adolatsizlikdan g'azablanish va boshqalar. Shu bilan birga, ular aniq ta'sirlar, ko'rilgan misol va topshiriqni bajarishda o'z harakatlari ta'siri ostida shakllanadi. Shuni yodda tutish kerakki, yosh o'quvchi o'zini tutish me'yorlari haqida bilib olganda, u o'qituvchining so'zlarini faqat unga hissiyot bilan tegganda, buni qilish zarurligini to'g'ridan-to'g'ri his qilganida sezadi.

Kichik yoshdagi o'quvchi yaxshi ish qilishi, achinishi va boshqalarga hamdardlik bildirishi mumkin. Va shu bilan birga, shunga o'xshash vaziyatlarda, aksincha, u bu his-tuyg'ularni ko'rsatmasligi mumkin. Albatta, kattalarning hukmini eshitib, u o'z munosabatini tezda o'zgartirishi va shu bilan birga rasmiy emas, balki mohiyatan yana yaxshi bo'lib chiqishi mumkin.

Boshlang'ich maktab yoshida axloqiy his -tuyg'ular, bola har doim yetilishi kerak bo'lgan axloqiy tamoyilni yetarli darajada aniq anglamasligi va tushunishi bilan tavsiflanadi, lekin ayni paytda uning tajribasi unga nima yaxshi va nima ekanligini aytib beradi. Shuning uchun, noqonuniy xatti-harakatlar qilganda, u odatda uyat tuyg'usini boshdan kechiradi. Ya'ni, boshlang'ich maktab yoshida bolaning manfaatlarida, uning hukmron his-tuyg'ularida, uni band qiladigan va hayajonlantiradigan narsalarda jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Maktab – yosh avlodni tarbiyalash tizimining asosiy bo'g'i. Bola ta'limining har bir bosqichida tarbiyaning o'ziga xos tomoni ustunlik qiladi. Kichik maktab o'quvchilarining tarbiyasida axloqiy tarbiya shunday bo'ladi: bolalar oddiy axloq me'yorlarini o'zlashtiradilar, turli vaziyatlarda ularga rioya qilishni o'rganadilar [3, B. 22].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Axloqiy xulq-atvorning shakllanishi bolalarning ko'p qirrali faoliyati (o'yinlar, o'qish) jarayonida, ular turli vaziyatlarda tengdoshlari bilan, o'zlaridan kichikroq bolalar va kattalar bilan bo'lgan munosabatlarda sodir bo'ladi.

O'quv mashg'ulotlarida va tengdoshlar jamoasida, yosh o'quvchi, birinchi navbatda, mustaqillik, o'ziga ishonch, mas'uliyat, qat'iyatlilik, chidamlilik kabi irodali xarakterli xususiyatlarni shakllantiradi.

Kichik yoshdagi o'quvchining irodali muhim xususiyati-o'zini tuta bilishdir. Bu xususiyat birinchi navbatda kattalarning talablariga bo'ysunish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ko'plab talabalar o'z xohish -istaklari va dam olish ehtiyojlarini cheklab, o'z darslarini o'zi tayyorlay oladilar. Kichik maktab o'quvchisida o'zini

tutishning salbiy xarakteri – impulsivlik kuzatiladi. Bu yoshdagi hissiyotning kuchayishi natijasida bolani o‘zining yangiliklari bilan o‘ziga jalb etadigan hamma narsaga e‘tiborni tez kutilmagan rag‘batlantirishga qaratadi.

A.N.ning tadqiqotlarida. Leontyev shuni ko‘rsatdiki, ularning xatti - harakatlarida eng impulsivi o‘g‘il bolalar, qizlar esa o‘zlarini tutib turishadi [4, B. 114]. Mualliflar buni oiladagi alohida mavqei bilan izohlaydilar, bu erda ular kundalik hayotini tartibga solish va ko‘proq cheklovlarga ega bo‘lish uchun uy yumushlarini bajaradilar, bu esa ular o‘zini tuta bilishga yordam beradi.

Yosh maktab o‘quvchilari ko‘pincha o‘z harakatlariga ishonmaydilar. Noma‘lum va qo‘rqinchli kichik maktab o‘quvchilari, ular uchun tez -tez takrorlanadigan muvaffaqiyatsizliklar natijasida, mustahkam bilimlar bo‘lmaganda, ular uchun yangi, notanish muhitda.

Qat‘iylik, eng muhim belgi sifatida, ayniqsa, 3 -sinfda uchraydi. Uning yordami bilan talabalar katta muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Boshlang‘ich maktab yoshida his -tuyg‘ular irodali harakatlarda muhim rol o‘ynaydi, ular ko‘pincha xatti -harakatlarning motivlariga aylanadi. Bu bosqichda iroda va hissiyotlarning rivojlanishi doimiy o‘zaro ta‘sirida sodir bo‘ladi. Ba‘zi hollarda, his -tuyg‘ular irodaning rivojlanishiga hissa qo‘shadi, boshqalarda - ular inhibe qiladi. Masalan, maktab jamoasining ta‘siri ostida axloqiy his -tuyg‘ularning tez rivojlanishi (burch hissi, do‘stlik va boshqalar) uchinchi sinf o‘quvchilarining ixtiyoriy harakatlarining motiviga aylanadi. Avvaliga bu hissiy istaklar shaxsiy motivlar bilan belgilanadi. Birinchi yoki ikkinchi sinf o‘quvchisi so‘ralganda tashqi oqibatlari bilan javob beradi.

Yosh o‘quvchining xulq-atvori va faoliyatini ixtiyoriy tartibga solish nuqtai nazaridan, vazifalar (vazifalar) optimal murakkablikda bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Bu boshida muvaffaqiyat qozonish tajribasini beradi va shu bilan maqsadni yanada qulay qiladi, bu esa o‘z navbatida keyingi harakatlarni faollashtiradi. Juda qiyin vazifalar talabaning salbiy tajribasini, harakatlardan bosh tortishi mumkin. Juda oson topshiriqlar irodaning rivojlanishiga hissa qo‘shmaydi, chunki talaba ko‘p harakat qilmasdan ishlashga o‘rganadi.

O‘quvchilarning uyushqoqlik, mas‘uliyat, qat‘iyatlilik va boshqa irodali fazilatlarini namoyon etishining yana bir sharti - bu uning maqsad sari intilayotganini ko‘rgan va uni o‘z harakatlari va harakatlari natijasida amalga oshiradigan faoliyatni tashkil etishdir. O‘qituvchi harakatlarning ketma -ketligi va maqsadga muvofiqligini o‘rgatishi, ya‘ni irodani rivojlantirish uchun zarur shart -sharoitlarni yaratishi kerak.

Mas'uliyat, A. Maslouning fikricha, o'zini o'zi boshqarish, o'zini tutishning ma'lum darajasining mavjud bo'lishini, ya'ni emotsional irodali soha va axloqiy-axloqiy shakllanishini nazarda tutadi [5, B. 68]. Bu qoidalarni aks ettiruvchi ta'lim tizimi an'anaviy tizimdan ancha farq qiladi: talabalar mustaqil ravishda muayyan vazifalarning bajarilishini rejalashtiradi, vazifalarni taqsimlaydi, bajarilishini nazorat qiladi va o'zlari uchun sanksiyalar tizimini belgilaydi. O'qituvchi topshiriqning barcha bosqichlarida beg'ubor yordam va yordam beradi.

Shaxsning boshqa fazilatlari va ko'nikmalarining butun majmui mas'uliyatning tarkibiy qismlari bo'lib xizmat qiladi. Ular orasida halollik, adolatlilik, printsiplarga rioya qilish, o'z harakatlarining oqibatlarini uchun javob berishga tayyorlik bor. Agar odamda hissiy xususiyatlar rivojlanmasa, bu fazilatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin emas: hamdardlik qobiliyati, boshqa odamlarga nisbatan sezgirlik. Har qanday burchning bajarilishi boshqa irodali fazilatlarning namoyon bo'lishini talab qiladi: qat'iyatlilik, tirishqoqlik, qat'iyatlilik, chidamlilik. Shunday qilib, mas'uliyat nafaqat xarakterda, balki his -tuyg'ularda, idrokda, xabardorlikda, dunyoqarashda, shaxsiyat xulq -atvorining turli shakllarida namoyon bo'ladi.

Keling, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda bu fazilatning namoyon bo'lishini ko'rib chiqaylik. Bu yosh guruhining mas'uliyat ko'rsatkichlari orasida E.F. Nikolayevaning ta'kidlashicha:

- bolaning boshqalar uchun muhim bo'lgan ko'rsatmalarni bajarishning zarurligi va ahamiyatini anglashi;
- harakatlarning berilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga, vazifaning hissiy tajribasiga, uning mohiyatiga va natijasiga qaratilishi;
- tayinlangan ishni bajarish uchun javobgarlikka tortish zarurligini anglash [6, B. 77].

Boshlang'ich maktab yoshida bu sifat shakllanish bosqichida. Bu jarayon bolaning faolligi qanday rivojlanib murakkablashishiga (o'yin - ta'lim - ish), hozirgi vaqtda qaysi faoliyat etakchi bo'lishiga, uning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rni qanday o'zgarishiga bog'liq. Shu sababli, kichik maktab o'quvchisining mas'uliyatini odat, hissiy impuls yoki ongli-irodali kuchlanish darajasida namoyon bo'ladigan nisbatan barqaror sifat deb aytish mumkin.

Yosh o'quvchining mas'uliyatini faqat odat, hissiy impuls yoki ongli-irodali zo'riqish darajasida namoyon bo'ladigan nisbatan barqaror sifat deb atash mumkin. Kichik o'quvchining umumiy rivojlanish jarayoni, uning turmush tarzidagi o'zgarishlar, uning oldiga qo'yilgan ba'zi maqsadlar tufayli yuzaga keladigan jiddiy

o'zgarishlar uning hissiy hayoti o'zgarib boshlaydi. Yangi tajribalar paydo bo'ladi, yangi vazifalar va maqsadlar paydo bo'lib, o'zlarini o'ziga jalb qiladi, bir qator hodisalar va voqelikning jihatlariga yangi, hissiy munosabat tug'iladi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolani befarq qoldiradi. Yosh maktab o'quvchilari sezgir hissiy va irodali sohalar bilan ajralib turadi. Bu yoshda axloqiy, hissiy va irodali soha shakllana boshlaydi, shu jumladan mas'uliyat. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda bu jarayonlarning shakllanishini ota-onalar va o'qituvchilar nazoratining ahamiyati va zarurligini ta'kidlash lozim.

XULOSA

Shunday qilib, boshlang'ich maktab yoshida bolaning mavjud qoidalarni, atrofdagi jamiyat unga nisbatan qo'ygan cheklovlarini inobatga olgan holda, ijtimoiy hissiyotlar ta'siri ostida mas'uliyat ayniqsa faol rivojlana boshlaydi. Mas'uliyat irodali sohaning fazilatlaridan biri sifatida shakllanadi, bolalar esa hali ham hissiy holatlarning impulsivligi va harakatchanligiga duchor bo'ladilar, shiddatli hayajon sharoitida ular ko'pincha qoidalarni buzishi va o'z ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda hissiy portlashlarga duch kelishi mumkin. qiziqishlar, his-tuyg'ular. Bolalar o'z irodali fazilatlarini yaxshiroq to'play oladilar, qizlar esa o'g'il bolalarga qaraganda kamroq dürtüsel va o'zini tuta biladilar.

REFERENCES

1. Поляков А. Г. Вопросы социализации, воспитания, образования детей и молодежи. – Киров: Самобятная Вятка, 2017.
2. Додусенко Н. А., Нетужилова, И. В. Проектная деятельность в начальной школе. – Москва: Основа, 2010.
3. Зудилина И. Ю. Возрастная психология: методические рекомендации. – Кинель: РИО СГСХА, 2017.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Просвещение, 2015.
5. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. – Москва: ЭКСМО, 2016.
6. Николаева Э.Ф. Возрастная психология. – Тольятти: Тольяттинский гос. ун-т, 2017.